

ліції, члени бригад сприяння міліції, народні дружинники. У містах України, за досвідом робітників м. Ленінграда, почали створюватися дитячі кімнати на громадських засадах, спеціалізовані народні дружини, загони юних друзів міліції. Так, наприклад, на кінець 1962 р. в Україні нараховувалося 226 дитячих кімнат при органах міліції зі штатною кількістю 427 інспекторів, які у своїй роботі з неповнолітніми спирались на допомогу рад громадськості, чисельність яких становила по Україні 13 тис. активістів [12, 24–25]. Крім цього, 5 вересня 1961 р. ЦК КПУ прийняв постанову про стан і заходи з посилення боротьби з бездоглядністю і злочинністю неповнолітніх.

Втілюючи в життя рішення XXI з'їзду КПРС, що відбувся в січні-лютому 1959 р., з метою спрощення державного апарату Рада Міністрів СРСР 13 січня 1960 р. прийняла постанову, якою ліквідувалося МВС СРСР, а його функції та повноваження передавалися міністерствам внутрішніх справ союзних республік [13, 25]. Цей захід, ініціатором якого був М. Хрущов, був політичним. Його метою було прагнення применшити роль органів внутрішніх справ, показати, що МВС СРСР втратило свій колишній вплив на внутрішню політику країни. Акт ліквідації МВС СРСР – єдиного союзного центру боротьби зі злочинністю можна оцінити лише негативно. Насамперед тому, що мова йшла про ліквідацію єдиної системи органів, які здійснювали боротьбу зі злочинністю в масштабі союзної держави, де і злочинність носила загальносоюзний характер. «Зневажливе» ставлення до міністерства знайшло відображення і у відмові від самої назви – міністерство внутрішніх справ та введення нової назви – Міністерство охорони громадського порядку [14, 451]. У липні 1962 р. на озброєння МВС були прийняті гумові палиці та наручники.

5 вересня 1962 р., згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР, республіканське Міністерство внутрішніх справ Української РСР, до складу якого входила українська міліція, було перейменоване в республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР (МОГП УРСР). Рішення було вмотивовано тим аргументом, що основною функцією органів внутрішніх справ вважалася охорона громадського порядку. Відповідно Управління внутрішніх справ виконкомів обласних рад депутатів трудящих були перейменовані в Управління охорони громадського порядку виконкомів обласних рад депутатів трудящих [15, 168]. Риска під такими перетвореннями була підведена у серпні 1962 р. виданням нового Положення про міліцію. Тоді ж були затверджені текст і порядок принесення присяги. Встановлювалося щорічне святкування дня радянської міліції [4, 192].

Законодавчою основою діяльності органів міліції у боротьбі зі злочинністю в цей період стали нові Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси Української РСР, затверджені постановою Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 р. і введені в дію 1961 р. [16]. Особливо важливе значення для практичної роботи органів міліції у боротьбі зі злочинністю мали наявні в нормах Особливої частини Кримінального кодексу ознаки складів конкретних злочинів, що сприяло поліпшенню роботи органів розслідування, у тому числі й органів міліції стосовно кваліфікації злочинів, чим також посилювалася боротьба зі злочинністю. Важливе значення мав і Кримінально-процесуальний кодекс, в якому були визначені завдання кримінального судочинства – швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справед-

ливому покаранню і щоб жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений. Отже, принциповою особливістю нового процесуального кодексу стали закріплені в ньому ряд правових гарантій для учасників кримінального процесу.

Таким чином, курс на лібералізацію органів внутрішніх справ виявився у децентралізації управління органами внутрішніх справ та регламентації їхньої діяльності. Було вжито заходів з поліпшення кадрового складу органів міліції, насамперед з підвищення їх фахово-освітнього рівня. Активізувалася участь громадськості в охороні правопорядку, попередженні злочинності, дотриманні законності: народні дружини, товариські суди, взяття на поруку колективів тощо. Відбулися зміни у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві. Натомість правоохоронні відомства, були поставлені під контроль партійних комітетів, що призвело до прямого втручання в їхню професійну діяльність та надмірної її політизації, підірвало незалежність і об'єктивність у проведенні слідчих дій та судочинства.

1. Кравченко Ю.Ф. Міліція України. – К., 1999.
2. Справочник партійного работника. – М., 1957. – Вып. 1.
3. Доповідь першого секретаря ЦК КПРС М.С.Хрущова XX з'їзду КПРС «Про культ особи та його наслідки» // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3.
4. Советская милиция: история и современность (1917 – 1987). – М., 1987.
5. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1956. – № 10.
6. Тимчуник В.І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР: зміст, особливості, наслідки (1953-1964 рр.). – Дис. ... д-ра істор. наук. – К., 2005.
7. Пленум ЦК КПСС 10-18 января 1961 г.: Стенограф. отчет. – М., 1961.
8. Права людини в Україні. – К., 1996. – Вып. 17.
9. Леус М.В. Реформирование правоохранительных органов СССР. – Дис. ... канд. истор. наук. – Краснодар, 2008.
10. ЗП УРСР. – 1959. – № 4; ЗП УРСР. – 1961. – № 6.
11. Про затвердження Положення про товариські суди Української РСР. Указ Президії Верховної Ради УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 35
12. Михайленко П., Кальченко Т. Міліція УРСР у період 1946-1962 рр. // Міліція України. – 2004. – № 1.
13. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 3.
14. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1962. – № 36.
15. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1956. – № 10.
16. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2; Кримінальний кодекс УРСР. – К., 1961.

М. М. Немов

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В УРСР 1950 – 80-х рр.

Концептуальним моментом розвитку радянського виборчого права виступала теза В. Леніна про неприйнятність парламентаризму як моделі організації політичної влади. Тому впродовж тривалого часу в радянській державі відбувалася лише імітація виборчих процедур, яка забезпечувалася відповідними політичними діями. Жорстка владна вертикаль передбачала призначення довірених людей на відповідальні посади. Однак наявність кількох угруповань у Комуністичній партії, інтереси яких визначалися у відповідності до влодобань їх політичних лідерів, поступово руйнувала монолітність партії в цілому, створювала передумови для масштабної критики опонентів, що зазнали поразки. Виборчі процедури в такій ситуації часто використовувалися для перерозподілу владних повноважень на місцях на користь певних угруповань у партії.

З повоєнних часів до початку «перебудови» вибори в Україні проходили 10 разів (1947, 1951, 1955, 1959, 1963, 1967, 1971, 1975, 1980, 1985 рр.). Правовими засадами проведення виборів було Положення про вибори до Верховної Ради, затверджене Президією Верховної Ради УРСР у грудні 1950 р. Пізніше до нього неодноразово вносились зміни та доповнення. У грудні 1978 р. дев'ята сесія Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання прийняла закон «Про вибори до Верховної Ради», що остаточно сформував виборчу систему в Українській РСР.

Не забезпечили суттєвих змін і спроби розширення повноважень радянських органів, здійснені у роки «відлиги». Так, важливу роль у лібералізації суспільства періоду «відлиги» офіційно покликані були відіграти ради депутатів. У цей час ставлення Комуністичної партії до рад було визначене у постанові ЦК КПРС від 22 січня 1957 р. «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих та посилення їх зв'язків з масами», коли перед партійними комітетами було поставлене завдання «активізувати роботу партійних груп в радах і виконкоммах... забезпечити, щоб всі директиви партійних органів, що стосуються роботи Рад, проводилися через комуністів, які працюють в Радах, і через партійні групи виконкомів і сесій Рад» [1, 455–456].

У листопаді 1965 р. з'явилася спільна постанова Центрального комітету КПУ та Ради міністрів УРСР «Про передачу додатково на вирішення виконкомів обласних, Київської та Севастопольської міських Рад депутатів трудящих, міністрів і керівників відомств Української РСР питань господарського і культурного будівництва» [2, 3–6]. Постанова стосувалася розширення повноважень виконкомів щодо виділення коштів на будівництво споруд культурно-соціального призначення та регулювала їх діяльність щодо окремих питань соціального захисту.

У 1959 р. в СРСР існувало понад 57 тис. представницьких органів державної влади різного рівня, в яких працювало понад 1800 тис. депутатів. Як велике досягнення, кваліфікувався той факт, що за 1939–1964 рр., тобто за 25 років, в систему Рад було обрано понад 14 млн осіб [3, 134]. Ради депутатів трудящих продовжували розглядатися партійно-державною верхівкою як одна з найдемократичніших форм органів самоврядування. В цілому, незважаючи на декларацію певних послаблень партійного тиску на формування та діяльність рад, завданням комуністів було всебічне посилення впливу партії і проведення її політики серед безпартійних, в тому числі й через організацію результатів виборів.

Серед політичних рішень варто звернути увагу на законодавство про вибори в УРСР та на окремі рішення партійних та радянських органів, що присвячувалися безпосередньо проведенню виборчих кампаній. Загалом радянське законодавство про вибори було досить уніфікованим. Певні відмінності у ньому між республіками спостерігалися на початку існування радянської влади, але починаючи з 1930-х рр. різниця у цьому плані між республіками була фактично скасована. Виборчі кампанії в УРСР впродовж 1940–70-х рр. проводилися відповідно до «Положення про вибори до обласних, районних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих» від 1937 р. [4]. У жовтні 1950 р. прийнято нове «Положення» [5], яке суттєво не відрізнялося від попереднього. У 1979 р. прийнято остаточний виборчий закон.

Протягом 1950–80-х рр. Президією Верховної Ради УРСР, як правило, за півтора місяця до дати виборів, приймалися Постанови про хід підготовки до виборів у місцеві ради, в яких вказувалося на недоліки в організації виборчого процесу в окремих областях та шляхи їх усунення. Ці постанови адресувалися місцевим партійним органам, оскільки вони несли відповідальність за організацію виборів та їх «правильні» результати. Дії обласної ради в цьому питанні обмежувалися формуванням та затвердженням виборчих округів та виборчих комі-

сій. Указом Президії Верховної Ради також затверджувався склад обласних виборчих комісій. Після проведення виборів Президія Верховної Ради приймала постанову про підсумки виборів до місцевих рад. На думку С. Кульницького, після прийняття Конституції УРСР 1937 р. показна демократичність радянських виборів зростає за рахунок зміни ступеневих виборів на прямі [6, 239].

Аналіз нормативно-правової бази проведення виборчих кампаній в УРСР дозволяє стверджувати про її відносну стабільність. Основна маса документів, що регламентували проведення виборів існувала у незмінному вигляді близько двадцяти років. Таким чином, законодавча база виборчих процесів була достатньою для їх організації у рамках існування однопартійної системи із суворюю регламентацією строків проведення. Законодавчо виняткове право комуністичних структур на висування кандидатів в депутати закріплено не було. Однак, оскільки в умовах єдності радянського суспільства всі кандидати в депутати виступали з єдиною програмою, то висування двох і більше кандидатів не мало соціальної необхідності. Одна особа могла одночасно обиратися депутатом кількох Рад і лише з 1979 р. з'явилися обмеження щодо цього [7, 10].

До складу депутатів обласної Ради обов'язково обирався голова діючого облвиконкому, його перший та другий заступники. Інколи до виборчих списків включали інших осіб, які у майбутньому мали зайняти ці посади [8, 245]. Крім того, до складу ради обирали начальників управління освіти, промисловості, сільського господарства, голів відділів охорони здоров'я та соціального забезпечення [9, 81].

Впродовж 1950–першої половини 80-х рр. увага партійних органів до забезпечення проведення виборчих кампаній певною мірою була зменшена. Вироблені критерії підбору кандидатур залишалися незмінними, а можливість зриву виборчих кампаній суттєво скоротилася, в тому числі й за рахунок посилення контролю за суспільними настроями з боку органів держбезпеки. Підбір кандидатів у депутати здійснювався у обласних комітетах КПУ, відповідно до списку рекомендованих посад, що визначався рішенням ЦК КПУ. На рівні області могли бути внесені зміни чи доповнення до списків осіб, рекомендованих до участі у виборах, на підставі особистих та ділових якостей. ЦК КПУ регулював склад списків вже на основі соціально-демографічних характеристик бажаного кандидата [10, 29; 11, 215; 12, 45].

До загальних критеріїв підбору кандидатів у депутати відносилися: відсутність притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність засуджених родичів чи таких, які постійно проживали за кордоном, а також відсутність стягнень за місцем роботи. Дані про якісний склад майбутніх кандидатів, які надходили до ЦК КПУ, залишалися безособовими. Показників дотримувалися стосовно кількості та співвідношення робітників, селян та службовців, а також жінок і чоловіків. У більшості випадків дві третини депутатів рад будь-якого рівня мали становити робітники і селяни. Іншу частину склали представники партійної номенклатури, радянські працівники та представники інтелектуальної праці [13, 13].

Загалом політична підготовка виборчих кампаній забезпечувала сталість політичної системи. У результаті планомірного проведення виборчих кампаній зазнавав змін і національний склад депутатського корпусу, де спостерігалася чітка тенденція зменшення депутатів-українців і збільшення кількості депутатів росіян. Практика висунення потрібних людей на депутатські посади створювала передумови для руйнування національних політичних еліт, оскільки перспективні керівники місцевого рівня, за сприятливих обставин у радянській системі, через деякий час обов'язково перетворювалися на «московську політичну еліту» через відповідну зміну місця роботи.

1. *Постановление ЦК КПСС «Об улучшении деятельности Советов депутатов трудящихся и усилении их связей с массами» от 22 января 1957 г.* – М., 1957.
2. *Постанова Центрального Комітету КП України і Ради міністрів Української РСР «Про передачу додатково на вирішення виконкомів обласних, Київської і Севастопольської міських Рад депутатів трудящих, міністрів і керівників відомств Української РСР питань господарського і культурного будівництва» // Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР.* – 1965. – № 11.
3. *Пыжиков А.В. Хрущевская «оттепель».* – М., 2002.
4. *Положення про вибори в обласні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР.* – К., 1939.
5. *Положення про вибори до обласних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих.* – К., 1951.
6. *Кульчицький С. Україна між двома війнами.* – К., 1999.
7. *Закон Української РСР «Про вибори до місцевих рад народних депутатів Української РСР Прийнятий на десятій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання».* – К., 1981.
8. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО).* – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 5305.
9. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 3352.
10. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 3353.
11. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 3357.
12. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 5305.
13. *ЦДАГО.* – Ф. 1. Оп. 32. – Спр. 623.

Л. О. Гнатенко

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

На сучасному етапі сільське господарство України знаходиться у досить важкому становищі. Останнім часом питання його реформування визначають суперечки різного характеру, багато з яких закладено ще з часів «хрущовської відлиги». Відтак, актуальністю набуває дослідження сільського господарства України за доби Хрущова, його позитивні та негативні зміни, які відбувались в 50 – першій половині 60-х рр. ХХ ст.

Після проголошення незалежності України дослідження аграрних проблем 1950 – першої половини 60-х рр. проводяться на основі нових підходів, зумовлених утвердженням економічного, політичного та ідеологічного плюралізму. Плідним є доробок відомих вітчизняних вчених В. Барана, В. Даниленка [1], С. Кульчицького [2; 3]. У своїх працях вони започаткували нові підходи до осмислення досліджуваного періоду. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. побачив світ ряд нових досліджень з цієї проблеми, авторства О. Завальнюка, І. Рибачка [4], І. Лубко [5], І. Русінова [6], І. Романюка [7; 8] та ін.

Метою статті є з'ясування сутності, характеру та особливостей змін у сільському господарстві 50 – першої половини 60-х рр. ХХ ст., розкриття переваг і недоліків реформи в Україні цього періоду.

Необхідність якнайшвидшої зміни сільськогосподарської політики усвідомлювалася всіма спадкоємцями Сталіна, хоч сутність перетворень в аграрному секторі вони розуміли по-різному. На початковому етапі «колективного керівництва», що характеризувався гострою боротьбою за владу, виокремилося два основних варіанти нового аграрного курсу. Їхніми ідеологами були Маленков і Хрущов, які осібню визначали пріоритети сільськогосподарського розвитку.

Заходи, запропоновані Маленковим у серпні 1953 р., полягали в зниженні податків, припиненні адміністративного тиску на особисте підсобне господарство й наділенні селян елементарними соціальними правами (першочерговою мірою була, звичайно, видача паспортів). Ні про які додаткові інвестиції мова не йшла. Перед-

бачалося «включення» економічного механізму: через різке зниження обов'язкових податкових виплат колгоспи зможуть направляти отриманий прибуток на поліпшення машинно-тракторного парку, розширення виробництва, соціальну сферу. Крім того, передбачалося, що вільний розвиток особистого підсобного господарства дозволить досить швидко впоратися з недостачею продуктів. Таким чином, на основі економічних важелів вільно й природно повинні були розвиватися й колгоспно-радгоспна економіка, і сільське господарство.

Хрущов уявляв собі вихід із сільськогосподарської проблеми по-іншому. Його основна ідея полягала в «індустріалізації» сільського господарства: перетворенні колгоспів у великі господарства зі своєю машинно-тракторною базою, а селян – у робочих радгоспів. У результаті цього, праця сільського жителя мала, на думку Хрущова, максимально наблизитися до праці городянина й стати вільною від «дрібнобуржуазних пережитків». Ці ідеї були вже відомі за проектами «агроміст», вони сполучили в собі соціальні ілюзії й звичний адміністративно-бюрократичний стиль управління сільським господарством [7, 157].

Гострота ситуації й загальна занедбаність положення перетворили аграрну політику в одне із ключових питань навесні – влітку 1953 р. Першочергові заходи були сформульовані на сесії Верховної Ради СРСР у серпні 1953 р. Вони зводилися до підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, збільшення капіталовкладень в аграрний сектор економіки й радикальних змін щодо підсобних господарств. З останніх були «списані» недоїмки за обов'язковими держпостачаннями, а сільгосподаток був зменшений вдвічі [3, 125].

Так завзято, як у роки «кукурудзяної епопеї» (1955 – 1962), політика партії на селі ніколи не проводилася. «Царицю полів» – кукурудзу в примусовому порядку саджали скрізь, аж до північних районів Архангельської області. За ці роки площі під кукурудзу були збільшені вдвічі й досягли до 1962 р. 37 млн. га, перевищивши загальну площу розораних цілинних і перелогових земель [9, 407]. Тверда регламентація зверху, беззаперечні вказівки, де й що сіяти призвели до того, що посіви пшениці й жита в традиційних землеробських районах скоротилися, а загальний збір зернових знизився. «Кукурудзяна епопея» – найяскравіший приклад економічного фетишизму й волонтаризму, але не єдиний. У ці ж роки повсюдно й ретельно впроваджувалися «рятивні» для підвищення продуктивності сільського господарства квадратно-гнездовий метод посадки рослин, безприв'язне утримання корів і роздільне збирання хлібів, а також проводилася ліквідація чистих парів.

У цей час Україна виступала одним з основних виробників сільськогосподарської продукції. Проте, село на середину 1950-х рр. залишалося напівзруйнованим, а колгоспники – безправними. Все це вимагало термінових змін у сільському господарстві. Однак цього практично не сталося. Увага спрямовувалася не на підвищення продуктивності праці та врожайності, а на нарощування кількісних факторів, розширення площ під зернові культури. Загострилися проблеми в розвитку тваринництва. У другій половині 1950-х рр. все ж таки вдалося досягти певного збільшення обсягу сільськогосподарської продукції. Це, «окрило» партійне керівництво і на семирічку (1959 – 1965 рр.) були заплановані необґрунтовані, нереальні темпи зростання. Закономірно, що вони були зірвані: екстенсивні методи ведення господарства дедалі більше виявляли свою неспроможність та безперспективність.

На початку 1960-х рр. сільське господарство вступило в стадію чергової кризи, зумовлену хрущовським адмініструванням. Економічні стимули, що досить